

МАЛЮНКІ НАШАГА КРАЮ

Мы ўсё яшчэ мусім даводзіць неабходнасць вывучэння забытых твораў беларускае літаратуры. Тых твораў, без якіх нельга ўявіць грамадска-палітычнае і культурнае жыццё нашага краю, якія знаёмяць нас з даўняй Беларуссю. Як характэрны прыклад – “Успаміны квестара” Ігнацыя Ходзькі, надзвычай папулярнага літаратара XIX стагоддзя.

Пісьменнік паходзіў з разгалінаванага шляхецкага роду Ходзькаў, які даў беларускай культуры пісьменніка і драматурга Яна (1777–1851, псеўданім Ян са Свіслачы), паэта і празаіка Ігната (1794–1861), выдаўца, гісторыка і публіцыста Леанарда (1800–1871), літаратара, фалькларыста і этнографа Дамініка (1800–1863), паэта, вучонага-славіста і ўсходазнаўцу Аляксандра (1804–1891), паэта і перакладчыка Міхала (1808–1879).

Ігнацы прышоў на свет 29 верасня 1794 г. у маёнтку Заблошчына (польскія крыніцы падаюць – Zabłoczużna), быў сынам Антонія і Катажыны з Відмантаў. Заблошчына – гэта спадчынны маёнтак скарбніка Мацея Відманта, дзеда з боку маці, сапраўднага “шляхціца на заградзе”, як ахарактарызаваў яго пісьменнік у аповесці “Домік майго дзядулі”. І дзед Відмант, і ўсе настаўнікі маладога Ігната адзначаліся незвычайным гавендзярствам. Гэта быў свет сармацкай рэлігійнасці, поўны дзівосаў і цудаў, рэлігійнасці, якая спалучае апавяданні пра ўпыроў з езуіцкімі эгзарцызмамі, бачачы паўсюль Волю Божую. Ад дзеда па маці, якая рана памерла, атрымаў Ігнацы рэлігійнае выхаванне, насычанае рэліктамі паганскае веры.

Дзед з боку бацькі (быў гродскім суддзёю Завілейскага павета) – Міхал Ходзька, войскі ашмянскі, гаспадарыў у спадчынным маёнтку Дзевятні (Dziewiętanie), які пасля дастанецца пісьменніку.

Дом у Дзевятні быў шыкоўны, ягоныя салоны ўпрыгожвалі партрэты гетманаў Яна Сабескага і Міхала Радзівіла, у садовай альтанцы старога Войскага нарадзіліся

літаратурныя творы дзядзькі пісьменніка Яна Ходзькі, які пасля смерці бацькоў стаў яго апякуном. Дзед Міхал быў не горшым апавядальнікам за старога Відманта, хоць яго павучанні фармавалі грамадзянскую, а не рэлігійную свядомасць; ён знаёміў унука са старашляхецкімі традыцыямі, гісторыяй самых значных родаў на Літве. У. Сыракомля сцвярджаў, што менавіта ад яго паходзіць крыніца натхнення пісьменніка, што менавіта ён сфармаваў светапогляд аўтара “Літоўскіх малюнкаў”: “Гэтак аточаны атмасфераю мінуўшчыны, дыхаючы яе паветрам з дзяцінства Ходзька вучыўся на нацыянальнага пісьменніка. Не трэба дадаваць, што выхаванне ў тым старасвецкім доме не магло быць іншым як рэлігійным і шляхетным; што аповеды старога дзядулі, пана Войскага, пра двор Радзівіла “Пане Каханку”, распалілі дзіцячае ўяўленне. Гэтае натхненне, цноты і традыцыі моцна і станоўча паўплывалі на дух і кірунак твораў Ходзькі. Бласлаўлены, хто зможа пачуць і адчуць гэтае шляхетнае натхненне”.

Своеасаблівым працягам хатняе “акадэміі” сталася вучоба ў базэльянскай школе, у Барунах. Характэрна, што менавіта досвед, атрыманы ў барунскай школе, будзе вельмі часта выяўляцца ў пазнейшай літаратурнай творчасці пісьменніка. А вось вучоба ў Віленскім універсітэце (1810–1814), уплыў Яна Снядэцкага, ідэолага віленскіх класіцыстаў, спрыяў захапленню асветніцкімі ідэямі. Масонскія ложы Мінска й Вільні, прэзідэнтам якіх быў родны дзядзька Ян Ходзька, славуць ў той час літаратар, а таксама таварыства шубраўцаў, у якім І. Ходзька меў мянушку Віршайтаса (бог старалітоўскае міфалогіі), зноў жа схілялі яго да пазіцый аўтарытэтных яшчэ тады класіцыстаў. І. Ходзька піша оды, анэкрэонтыкі, сатыры, артыкулы ў “Wiadomości Brukowe”, вядзе палеміку з рамантыкамі (паэтычны ліст да А.Э. Адынца, свайго сябра). Асветніцкім духам прасякнуты і першы значны твор літаратара – апавяданне “Падданы” (1829), якім захапляўся А. Міцкевіч ды раіў развіваць свой талент у гэтым кірунку. Напісанае пад уплывам асветніцкіх ідэй, яно атрымала

шырокi розгалас у грамадстве дзякуючы надзённасці ўзнятых праблем. Апісваючы лёс Пятра Канюшонка, здольнага да навукі прыгоннага селяніна, які збег ад свайго пана і зрабіўся значнай асобай пры каралеўскім двары, аўтар сцвярджае каштоўнасць асобы, падкрэслівае антыгуманнасць прыгоннай сістэмы, недасканаласць грамадства, у якім сацыяльнае становішча вызначае лёс чалавека, а значыць пазбаўляе яго магчымасці развіцця і самасцвярджэння. Развіваючы сюжэт у адпаведнасці з традыцыямі пісьменнікаў-асветнікаў, І. Ходзька ўвасабляе асветніцкую ідэю “добрага пана” ў вобразе ваяводы, які, даведаўшыся аб высокім становішчы свайго збеглага “хлопа”, даруе яму і ягонай сям’і вольную.

Геніяльны А. Міцкевіч здолеў убачыць у гэтым яшчэ цалкам класіцыстычным творы патэнцыял будучых гавэндаў пісьменніка. Мажліва, адмовіцца ад старых літаратурных традыцый “дапамог” дзядзька, Ян Ходзька, сваімі гісторыка-мемуарнымі творамі, што стаяць ля вытокаў шляхецкае гавэнды ў літаратуры. Хоць агульнапрызнана, што аграмадную ролю тут адыграў А. Міцкевіч і ягоны “Пан Тадэвуш”. (Дарэчы, у альбом Людвікі Мацкевіч, будучай жонкі І. Ходзькі, паэт-прарок запісаў верш “Незнаёмай, далёкай, незнаёмы, далёкі...” за некалікі дзён да высылкі ў Расію ў 1824 г.). Менавіта ліцвінскі патрыятызм “Пана Тадэвуша” падахвоціў іншых ліцвінаў заняцца працаю дзеля сакралізацыі свае Бацькаўшчыны.

Апавяданні І. Ходзькі 30-х гг. ўяўляюць сабой шэраг сцэн, лірычных малюнкаў, анекдотаў, знітаных шматлікімі аўтарскімі адступленнямі, заўвагамі і зваротамі да чытача. Гэта “чыста рамантычная форма” (В. Баровы); яна з’яўляецца спалучэннем літаратурных традыцый Яна са Свіслачы з элементамі лірызму ў гусце вядомага польскага паэта Багдана Залескага, якога вельмі любіў пісьменнік. Менавіта ў такой форме напісана апавяданне “Смерць майго дзядулі”, у цэнтры якога – стары шляхціц у апошнія дні свайго жыцця. Пісьменнік малюе чалавека, які, пражыўшы ўвесь свой век у

дабрачыннасці і цноце, успрымае смерць не як трагічны фінал свайго існавання, а як магчымасць пераходу ў лепшы свет, дзе яго чакае супакой душы і сустрэча з блізкімі людзьмі. І. Ходзька нават выводзіць формулу ідэальнага, я яго пункту гледжання, чалавечага жыцця: “Жыў пачціва, верыў проста, памёр спакойна”. Стварэнне такога вобразу было невыпадковым. У большасці сваіх твораў пісьменнік ідэалізуе мінулае, ставячы знакі роўнасці паміж паняццямі “мінулае”, “шляхта”, “высакароднасць”. І. Ходзька, пераважна, засяроджвае сваю ўвагу на вобразах прадстаўнікоў старога шляхты, як носьбітах высокага маральнасці і прыкладу для моладзі, якой на старонках яго твораў адводзіцца дэкаратыўная роля. Шляхціцы, паводле І. Ходзькі, гэта людзі спакойныя, набожныя, прастадушныя, шчырыя, задаволеныя сваім станам.

Напісаныя пад уплывам розных мастацкіх кірункаў апавяданні ў аднолькавай ступені адлюстравалі нацыянальны каларыт і гістарычнае мінулае Беларусі. Мы можам вылучыць наступныя кампаненты нацыянальнага, што выразна выяўленыя ў творах І. Ходзькі: побыт, традыцыі, тапаніміка, лексіка беларускага паходжання, гісторыя Беларусі і адлюстраванне адметнасці беларускага менталітэту.

Пісьменнік вельмі часта не называе дакладнага месца, у якім разгортваюцца падзеі, але іх лакалізацыю няцяжка вызначыць, бо на старонках апавяданняў мы знаходзім пэўную колькасць беларускіх тапонімаў.

І. Ходзька жыў у спадчынным маёнтку Дзевяті (цяперашні Смаргонскі раён), таму добра ведаў беларускія звычаі і традыцыі. Так, у апавяданні “Вяртанне дзедзіча” пісьменнік падрабязна апісвае абрад перадвелікоднага свята – Вербнай нядзелі: “Не я б’ю – вярба б’е, праз тыдзень – Вялікдзень”. Заўважым, што аўтар ужывае аўтэнтчную беларускую назву свята “wielki-dzien”, а не польскае “Wielkanoc”. Апрача гэтага ў апавяданні адлюстраваны адметны беларускі абрад – валачобніцтва.

У творах пісьменніка прысутнічае значны пласт лексікі беларускага паходжання (прыказак, прымавак і фразеалагізмаў): “prawda w oczu kole”, “kiedy nosów w gorę zadzierac nie będziecie”, “w czyim wozku jedziesz, temu i piesni śpiewaj”, “rzuć za siebie, znajdziesz przed sobą”, “nawarzyć piwa” ды інш. Такое “мастацкае асваенне ў масіве польскай мовы матэрыялу, успрынятага ў беларускамоўнай стыхіі, стварыла прэцэдэнт сумяшчальнага суаднясення дзвюх ментальнасцяў, дзвюх традыцый, на аснове чаго ўзніклі, па сутнасці, двухсістэмныя тэксты” (У. Мархель).

Структуру “Ліцвінскіх малюнкаў” “падказаў” І. Ходзьку Генрык Равускі (Жавускі), які “собраў” пад адным тытулам (“Успаміны Сапліцы”) шэраг шляхецкіх гавэндаў. І. Ходзька ўключыў у свой твор, які ён выдаў у шасці серыях (1840–1850, 1862), дваццаць шэсць гавэндаў, адна з іх – “Успаміны квестара” – агульнапрызнана лепшай.

Менавіта яна найбольш захапляла чытача. Дзесяць разоў у XIX стагоддзі (з іх тройчы пры жыцці аўтара) гэты твор перавыдаваўся ў Вільні. Пісьменнік, адмовіўшыся ад літаратурнае вытанчанасці, абраў дзеля свайго твора проста-прымітыўную манеру апавядання. Ягоная аповесць – стылізацыя пад няхітры дзённік-успаміны ўяўнага квестара (квестарам манахі-бернардыны называлі брата, які збіраў ахвяраванні на кляштар) Міхала Лаўрыновіча, былога маршалка двара полацкага ваяводы, што ратуючыся ад гневу гаспадара, знаходзіць прытулак за кляштарнымі сценамі. Спецыфіка “працы” квестара дае мажлівасць аўтару пазнаёміць чытача з традыцыйным шляхецкім жыццём не такога ўжо й далёкага, але часткова забытага мінулага; ды мінулага шчаслівейшага. Пазнаёміць з тым часам, калі ў краі панавалі іншыя законы і парадкі, калі ісціна, што дабро перамагае зло, была святою.

Літаратуразнаўцы вызначаюць жанр “Успамінаў квестара” як традыцыйная аповесць у форме стылізаванага дзённіка са структурай авантурнага рамана, а сярод характэрных матываў вылучаюць матыв падарожжа –

квестыя, апісанне ўчынкаў герояў – сустрэчы падчас падарожжа з рознымі людзьмі і прыгоды, кемлівы слуга – фурман Марцін, матыў сустрэчы з каханай – у якасці эквівалента – знаходжанне шаблі Эльжуткі.

Вобраз галоўнага героя-апавядальніка Міхала Лаўрыновіча (які апавядае пра выпадкі свайго жыцця так, што узнікае ўражанне верагоднасці, рэальнасці падзей) з'яўляецца галоўнай прыкметай шляхецкай або кунтушовай гавэнды. Спецыфіка гавэнды вызначыла структуру “Ўспамінаў квестара”. “Дзённікавыя запісы” багатыя на розныя жарты, показкі, анекдоты, (напрыклад, як квестар дзяліў рабчыкаў), легенды (напрыклад, паданне пра Мірскі зван). Анекдатычныя гісторыі пісьменнік галоўным чынам выкарыстоўвае дзеля паказу кемлівасці, дасціпнасці квестараў, якія неаднойчы выпрабавуюцца “свецкімі людзьмі”.

Пісьменнікам ахопліваюцца практычна ўсе ўзроўні грамадства: ад паказу магнатаў (Кароль Радзівіл Панае Каханку), інстытута рэзідэнства пры дварах багатых паноў да апісання манаскай кухні і распарадку дня ў кляштары .

Можна казаць пра пэўную дакументальнасць прозы пісьменніка. Характэрна яна і для “Ўспамінаў квестара”. На старонках “дзённіка” Міхала Лаўрыновіча адлюстроўваюцца і важныя гістарычныя падзеі (напрыклад, вайна 1812 года). Як вядома, сам І. Ходзька ў гэты час быў у Вільні перакладчыкам і часта сутыкаўся з салдатамі арміі Напалеона. Адсюль даволі натуралістычнае апісанне горада падчас акупацыі. Сам Напалеон характарызуецца ў тэксце не самім апавядальнікам, а праз ксяндза-дэфінітара, дзякуючы чаму пісьменнік мае магчымасць адлюстраваць тыповыя погляды насельнікаў Літвы на гэтую славетную асобу.

Такімі ж паўлегендарнымі на старонках “Успамінаў квестара” паўстаюць Кароль Радзівіл Панае Каханку і яго сябар Валадковіч – персанажы надзвычай папулярныя ў літаратуры таго часу. Абапіраючыся на гістарычныя факты, І. Ходзька ідзе за пісьменнікамі-рамантыкамі і стварае

вобразы гэтых гістарычных асоб згодна з канонамі сармацкай культуры. Але, у адрозненне ад твораў тагачаснай літаратуры, і Пана Каханку, і Валадковіч малююцца як станоўчыя персанажы. Такім чынам, пісьменнікам ствараецца ўласны, адрозны ад іншых, літаратурны міф пра легендарных “ліцвінаў”.

Жаданне закрануць у сваіх творах больш далёкія часы (у “Ліцвінскіх малюнках” – гэта канец XVIII – пачатак XIX стст.), вывесці на сцэну “гавэндара” больш далёкага мінулага падказала ідэю “Ліцвінскіх паданняў”, што выйшлі ў Вільні чатырма серыямі (пяць гавэндаў) у 1852–1860 гг. Творы І. Ходзькі – гэта крыніца багатай інфармацыі аб паўсядзённым жыцці нашых продкаў.

Дваццацігадовая літаратурная праца І. Ходзькі была належна ацэнена яго сучаснікамі. Ён карыстаўся заслужанаю славаю.

Зрэшты, тагачасным крытыкам (асабліва эмігранцкім) гэтага было недастаткова. Яны адшуквалі ў творах І. Ходзькі “лаяльнасць” да расейскіх уладаў, абвінавачвалі ў мімікрыі; сцвярджалі, што гістарызм пісьменніка ўяўны, павярхоўны. Асабліва жорсткімі ў адносінах да І. Ходзькі былі артыкулы Ю. Клячкі і К. Уейскага пасля вядомае акцыі віленскіх літаратараў ушанавання Аляксандра II “Альбомам” у верасні 1858 года. Гэтую акцыю А.Э. Адынца, І. Ходзькі, М. Маліноўскага і А. Кіркора патрыёты-радыкалы палічылі за нацыянальную здраду. А І. Ходзьку дасталося яшчэ й за іншыя “грахі”; напрыклад, зусім некарэктна вытлумачваліся дзеянні пісьменніка ў г. зв. справе “вызвалення сялян”. Больш за тое, К. Уейскі імкнуўся ахарактарызаваць І. Ходзьку як пана-прыгнятальніка, які цешыцца, бачачы, як катуюць бізунамі мужыка. А вось У. Сыракомля сцвярджаў зусім адваротнае: “довад даверу да яго народа – абранне 1861 годзе міравым пасярэднікам у Свянцянскім павеце”.

Сучаснага чытача лепшыя творы Ігнацыя Ходзькі вабяць пластычнасцю ў апісанні падзей і герояў, менталітэту і традыцый; ім уласціва адначасна тыповасць і

індывідуальнасць герояў; у іх ажывае час – даўні беларуска-ліцвінскі час з усімі яго вартасцямі і недахопамі.

Мікола Хаўстовіч

УСПАМІНЫ КВЕСТАРА

*Służmy poczciwej sławie, a jako kto może,
Niechaj ku pożytkowi dobra wspólnego pomoże.*

Jan Kochanowski

ПРАДМОВА ВЫДАЎЦА

Між Білгараем і Тарнаградам у лядачай карчме святое памяці кс. біскуп Вармінскі знайшоў бясцэнны скарб: “Успаміны Грумдрупа”¹, бесмяротнага чалавека, які, пэўна, і цяпер бадзьецца дзесьці па свеце. Я

*Ў месце, якога не назову,
Бо гэта нічога не зменіць²,*

у пакінутым і апуштошаным кляштары, колісь ксяндзоў-бернардынаў, знайшоў гэты “опус у скураным пераплёце”³, надаўшы якому пэўны парадак і адпаведна зместу назваўшы, прыўлашчыў яго да свае ўбогае галерэі малюнкаў⁴ і падаю да ўвагі чытача. Вартасць гэтага твора ў адносінах да “Гісторыі, падзеленай на дзве кнігі” будзе, напэўна, як квестар да біскупа.

¹ “Historia na dwie księgi podzielona” Krasickiego. (Прыпіс аўтара).

² “Monachomachia”. (Прыпіс аўтара).

³ Прадмова да Бакі Бароўскага. (Прыпіс аўтара). Гаворка пра вершаванае прысвячэнне Леана Бароўскага да кнігі “Uwagi o śmierci niechybnej (...) ks. J. Baki. Wilno, 1807”.

⁴ Ігнат Ходзька выдаваў свае аповесці асобнымі кніжкамі пад агульным тытулам “Ліцвінскія малюнкi”.

УСТУП АЎТАРА

Учора паклікаў мяне раніцою пан ваявода ў сваю канцэлярыю і запытаўся:

– А ці хадзіў, вашэць, святы ойча (гэта нязменная прыказка пана ваяводы), у школы?

Я моцна здзівіўся гэтаму пытанню і адказаў:

– Аж да паэтыкі inclusive⁵, Яснавяльможны пане!

– А чаму, вашэць, не слухаў рыторыку?

– Прадбачыў, Яснавяльможны пане, што наслухаюся рыторыкі на службе ў вялікіх паноў.

– Ого! Бачна лёкая. І хоць вашэць не рытар, але патрапіш пісаць *currente calamo*⁶ пад дыктоўку.

– Гэта й добры інфіміст здолее, – адказаў я, падкруціўшы вус.

Пан ваявода зразумеў, што ён зусім незвычайнае задаў мне пытанне.

– Не гневайся, святы ойча! – сказаў ён. – Ксёндз-капелан, які, як ведаеш, выконвае ў мяне і функцыю сакратара, сёння хворы; дык мусіш яго замяніць, хоць гэта й не ўваходзіць у твае, маршалка майго двара, абавязкі; але, святы ойча, дамовімся з табою пра плату за клопат, а тым часам сядай і пішы ліст, які я буду табе дыктаваць. Усё там прыгатаванае: папера, пёры etc.

Я сеў за стол і, падрыхтаваўшыся, сказаў:

– Я гатовы!

Пан ваявода запаліў люльку ля каміна і, прайшоўшы колькі разоў па пакоі, пачаў:

– “Вяльможны мосці дабрадзею!” – з выкрунтасам.

– Ёсць – “з выкрунтасам”.

– Як? Што гэта, вашэць, напісаў? – запытаўся ваявода, зірнуўшы праз маё плячо на паперу.

– Тое, што Яснавяльможны пан дыктаваў.

– Кінь, вашэць, з мяне жартаваць. Навошта дурнем прыкідваешся, калі ім не з’яўляешся?

– Як жа Яснавяльможны пан так хутка пазнаў мой розум, калі толькі што сумняваўся, ці хадзіў я да інфімы?⁷

– Ну, ну, хопіць. Вазьмі іншы аркуш паперы ды пішы зноў.

– Дык Яснавяльможны пан хоча, каб я “дабрадзею!” напісаў per abbreviationem⁸.

– Так, відавочна, так. Бачыш, можна дадумацца, што азначае “з выкрунтасам”.

– Так, сапраўды дадумаўся, але варта пану, які, пэўна, і рыторыку прайшоў, і акадэмію наведваў, дыктаваць per abbreviationem, як часта здаралася чуць мне ў школах, дзе аніякія выкрунтасы не праходзілі дарэмна і дзе добрую лупцоўку меў за іх у суботу.

Усміхнуўся ваявода, пусціў колькі густых клубоў дыму і, падумаўшы, сказаў:

– Ведаеш што? А ці не лепей бы па даўняму звычайу пачаць так: “Мой міласцівы пане браце”!

– І мне здаецца, што лепей.

– Але бачыш, святы ойча, гэтае фальшывае старасвецкае сваяцтва ўжо выходзіць з моды; і, праўду кажучы, шляхціц не вельмі любіць, калі з ім братаецца пан, бо яму ў адказ немажліва пана назваць братам; бадай, лепей: “Вяльможны Мосці Дабрадзею!” – так кожнаму роўна дастаецца. Асноўная ўвага сёння надаецца пасадам, якія й брат шляхціц часта займае; гэтак усе задаволеныя. Пішы, святы ойча, як я раней дыктаваў... толькі, чакай! Справа такая. Гэты пан падстолі rotens² у сваім павеце, але не вельмі зычлівы да мяне ... як пакрыўдзіцца за “выкрунтасы”, палічыць іх абразам ды стане ў адказ свае выкрунтасы плесці, каб нашым соймавым імпрэзам перашкодзіць, план якіх, у Варшаве складзены, я атрымаў; уласна, гэтым лістом я запрашаю яго паразумецца... Пішы: “Дабрадзею!” Поўнасьцю.

Пасля ваявода прадыктаваў увесь ліст дастаткова гладка й прыстойна, аднак напрыканцы зноў пачаў задумвацца і, узяўшы пяро, каб падпісацца, запытаўся:

– Як думаеш, святы ойча, “шчырым” ці “найніжэйшым слогу”?

– А як бы Яснавяльможны пан напісаў, калі б не соймак?

– Вядома, толькі “шчыры”, а можа, абышлося і без гэтага.

– Ну то я раю Яснавляльможнаму пану напісаць цяпер “шчыры”, бо падстолі зразумее, што толькі перад соймакам пан ваявода “ягоны найніжэйшы слуга”, а пасля і “шчырым” не будзе.

– Мудра кажаш, святы ойча! Стары соймакавы Юда не дасць сябе ашукаць... а таму *non tam libenter quam reverente*¹⁰...

І, няспешна прамаўляючы гэта нібы пратэст, ваявода падпісаўся “шчырым слугою”.

– Ну, цяпер, святы ойча, перапішы гэты ліст, можна толькі змест, *ad continuationem*¹¹ мой дыярыюш, гэта значыць, вунь тую кнігу пад сённяшняю датаю; а пасля ліст заклеіш, падпішаш канверт і адправіш адмысловым пасланцом.

Сказаўшы гэта, ваявода выйшаў, а я разгарнуў паказаную мне вялікую, напалову ўжо спісаную кнігу. Почырк у ёй быў розны: і самога ваяводы, і ксяндза-капелана, і іншых; змест таксама быў розны. Запісвалі сюды пра грамадскія ды прыватныя справы і выпадкі, пра штодзённае жыццё нашага маёнтка, распараджэнні камісарам, інструкцыі паўнамоцным паслам на паседжанні суда і на трыбунал; апрача гэтага і часцей за ўсё – апісанні соймакаў, на якіх маршалкам быў пан ваявода, падарожжаў, лістоў і адказаў, асобных важнейшых – *per extensum*¹², асобных – у пераказе. Таксама разнастайныя навіны і выпадкі ў краіне, прамовы й выступы як *in publico*¹³ самога пана ваяводы, так і іншых вядомых прамоўцаў, а нават і размаітыя гісторыі, вясёлыя показкі ды вершы, апаবাদаныя прыезджымі, што бачылі свет – усё, што ваяводзе спадабалася; нарэшце, асобныя цікавыя прароцтвы, а таксама лекарскія сакрэты і тайны на розныя хваробы як людзей, так і коней, што я сабе перш-наперш перапісаць вырашыў. Словам, – гэта вельмі цікавая і карысная кніга.

На першай старонцы наш каханы і мудры ксёндз Мацей, капелан, намалёваў хоць атрамантам, але прыгожа й дасканалы герб пана ваяводы над брамаю, а пад ім такі напісаў верш:

*Адчынена брама па волі нябёс
Дзеля Тадэвуша¹⁴ цнотаў,
Шляхам такім нязменна ідучы,
Мецьме вольны ўваход у Неба Еўропы.*

Відавочна за гэтую вынаходку ксёндз Мацей атрымаў ад ваяводы срэбраную табакерку. Адклаўшы на больш вольны час чытанне й перапісанне кнігі, я ўзяўся за выкананне загаду Яснавяльможнага гаспадара: капіраванне майго ліста да пана падстоля.

На старонцы, дзе мне належала пісаць, уверсе ўжо было штосьці занатавана, а збоку незнаёмаю рукою напісана лацінская сентэнцыя, вядомая кожнаму, хто службыць пры двары: “Dum suberant, subera suberare memento”¹⁵.

– А гэта ж, – падумаў я, – Пан Бог дае мне перасцярогу. Ваявода толькі што казаў, што за сакратарскі клопат будзе ўзнагарода; вось ён *mementum suberare subera*; дадаўшы да гэтага панскія сумненні, ці хадзіў я ў школу ... *summa facit*¹⁶ – атласны жупан. Дык узяў аркуш паперы і напісаў: “У якасці платы за сакратарскую працу, а таксама прызнаючы прыкладную руплівасць у школах маршалка майго двара ягамосця Міхала Лаўрыновіча, дарую яму з крамы купца Абрама ў Полацку палевага атласу ў эхце *echcie*¹⁷ на жупан дзевяць локцяў. *Datur 178...*”¹⁸.

Толькі закончыў пісаць і заклеіў ліст, як увайшоў ваявода.

– А што, святы ойча, гатова? – запытаўся ён.

– Яшчэ трэба адзін подпіс, Яснавяльможны пане. – І падаў “квіток”.

Ён прачытаў, пакруціў галавою ды засмяўся. Я адразу стаў спадзявацца на добрае.

– Няхай і так будзе, – сказаў. – Адмысловыя жарты. Але навошта ж так шмат атласу? А ці нельга *per abbreviationem*? Напрыклад, локцяў пяць?

– Нельга, Яснавяльможны пане, бо будзе жупан з фальшам, а я праўдаю хачу жыць на свеце.

– Цяжка адмовіць; на ўсё маеш прыгатаваны адказ. – І

падпісаў.

Я вярнуўся ў свой пакой у выдатным настроі, а запаліўшы люльку і папіваючы піва, думаў сабе то пра тое, то пра сёе; і прыйшла мне думка пра цудоўную кнігу пана ваяводы; вось каб гэта я такую пісаць пачаў? Разважаў пра довады pro і contra¹⁹.

– Навошта мне лішняя праца? Калі б яшчэ быў жанаты... дык на памятку дзецям...

– А хто ведае? Можа й ажанюся? Панна Рахеля, рэспектовая²⁰ ваяводзіны, ласкава на мяне пазірае...

– Цьфу, на ліха, – думаў зноў, – тая лішняя праца... Цяпер вольная галава... Можа, шайтан спакушае? Але, зрэшты, жыццё ў мяне свецкае, дворскае; не з аднае печы хлеб еў і не з аднае здарыцца яшчэ есці. Што ж тут кепскага мець сабе ў старасці ў цёплай хаце што пагартаць? Галаву сабе ламаць не буду, бо не тэолаг і не езуіт, а Заіла не баюся, бо не на publicum, але sibi soli²¹ пісаць буду. Дык –

Adsis inceptis Benigna Virgo meis!²²

5 Уключна (лац.). У езуіцкіх школах класы называліся паводле галоўных прадметаў, якія там выкладаліся, – граматыка, сінтаксіс, паэтыка, рыторыка, філасофія і тэалогія. Падрыхтоўчы клас называўся – інфіма.

6 Хутка (лац.).

7 Пачатковы клас езуіцкай гімназіі (infima – лац. найніжэйшая).

8 У скарочце (лац.).

9 Магутны (лац.).

10 Не таму, што хочацца, а дзеля пашаны (лац.).

11 Працягваючы далей (лац.).

12 Цалкам (лац.).

13 Публічна (лац.).

14 Гаворка пра Тадэвуша Жабу, дэспатычнага і жорсткага полацкага ваяводу (з 1784 г.).

15 Дзяры лыка, пакуль дзярэцца (лац., прыпіс аўтара).

16 У суме (лац.).

17 Сапраўдны, непадробны (германізм, з ням. echt).

18 Дадзена ў 178... годзе (лац.).

19 За і супраць (лац.).

20 Бедная шляхцянка, што жыве пры двары заможнага пана і выконвае дробныя даручэнні ягонае жонкі.

21 Толькі для сябе (лац.).

22 Прыйдзі мне на дапамогу, Міласцівая Пані! (лац., прыпіс аўтара).

ПОЛАЦКІ СОЙМІК ВА УШАЧАХ

I

Anno 178... былі мы з панам ваяводам на полацкім пасольскім соймаіку. Laus tibi Christe²³, што вярнуліся жывыя.

Ёсць што запісаць у гэтую кнігу, але пачатак няўдалы.

Мы прыехалі ва Ушачы са шматлікім почтам двара нашага і сяброў; назаўтра за намі прыцягнулася шляхта нашае ваяводскае партыі ды заняла ўсю вуліцу. Я выгнаў жыдоў з іхніх дамоў, заплаціўшы, аднак, кожнаму, хоць яны і так бы выселіліся.

Таксама назаўтра прыцягнулася і наша міліцыя, гэта значыць, дзвесце чалавек пяхоты, што сядзяць у сваіх хатах па маёнтках пана ваяводы і пры патрэбе з'яўляюцца па загаду пана. Падрыхтаваныя на ўсіх мундзіры ляжалі ў лямусах, і кожны жаўнер скідаў сярмягу ды апранаў зялёную куртку і такія ж шаравары, абуваў новыя боты, на галаву – лакараваную каскетку з султанам, патранташ праз плячо, браў у рукі флінту і станавіўся ў шыхт.

Пан Пякарскі, паручнік, які яшчэ адначасна і канюшы ў пана ваяводы, камандуе гэтаю пяхотаю і цэлы тыдзень перад выйцем на публіку, найчасцей соймаікавую (бо пан ваявода ні з кім, дзякуй Богу, не ваюе), выводзіць яе штодня на муштру.

Пан Пякарскі ў маладыя гады служыў у прускім войску; дык напачатку камандаваў па-нямецку, але мужыкі не разумелі і не маглі прызвычаіцца да яго Rychteyt, то ён мусіў іх па-польску муштравачь і добра тых прастакоў вымуштравачь; аднак не мог аніякім чынам навучыць іх прускаму тэмпу набіваць зброю. Як закамандуе: “Набівай!”, дык пасля чакае, пакуль кожны па-свойму наб’е, і ціхенька пытае: “Ці гатова?” Калі адкажуць таксама ціхенька: “Гатова”, тады крычыць: “tou! tay!”. (Далібог, не ведаю, што азначае тое “tou! tay!”. Мусі быць – нямецкая каманда). А пасля яе: “Куркі – traf, traf”, урэшце – “cel”, “pal” і заўсёды як з маслам.

Пан Пякарскі размясціўся са сваёю кампаніяй за горадам у полі. Супрацьлеглая нам партыя Сяліцкіх і Нарніцкіх з грамадою свае шляхты заняла таксама колькі вуліцаў і крычала, што пан ваявода хоча быць апрэсарам²⁴ ваяводства, бо на вальны соймак прывёў жаўнераў; але мы адказвалі, што гэта не дзеля апрэсіі альбо дзеля якое гвалтоўнае прэпандарэнцыі²⁵, а дзеля павагі і почту ягонае сенатарскае годнасці: бо, праўду кажучы, амаль усе набоі нашых жаўнераў былі халастыя, дзеля сальвы²⁶ пры віватах, і толькі на ўсякі выпадак яны мелі па некалькі з воўчым шротам у запасе. Я шмат меў клопату з дастаўкаю і размеркаваннем сумпту²⁷ дзеля такога грамады, мусячы яшчэ і *quam taxime*²⁸ думаць, каб абеды ваяводы былі смачныя і шыкоўныя, ды яшчэ суправаджаць, як маршалак двара, гэта значыць, першы дворскі, самога пана. Аднак, узяўшы сабе на дапамогу колькі цвярозых і спрытных шляхціцаў, з усім, дзякуючы Богу, справіўся.

Перад ваяводам стаяла складаная задача: абраць дэпутатамі ад нашага ваяводства пана Сулістроўскага і пана Брастоўскага, якіх рэкамендавалі зверху; а праціўнікі падтрымлівалі пана Сяліцкага і пана Рэвута, маючы за сабою шмат шляхты і нават асобных земскіх урадоўцаў. Справа была сумнеўная, бо пан Сулістроўскі, якога чакалі з дня на дзень з Варшавы, не прыязджаў, а соймак абавязкова трэба было пачынаць: усе дамагаліся гэтага.

Не падвялі нас, праўда, сябры. Пан ротмістар Рудаміна прывёў сто шабель; ён увайшоў у мястэчка такім чынам: наперадзе сам конна, у ваяводскім мундзіры, з ротмістаравым буздыганам у руцэ, якіх ужо і не відаць сёння. Персона! Нічога не скажаш. А вусы! Мой дабрадзею! Вусы! Мае, маршалкоўскія, мусілі саступіць ягоным. За ім шэсць маладых прыгожых высокіх дзяўчат у чырвоных аксамітавых з галунамі гарсэтах і блакітных градэтуравых спадніцах. Усе шэсць ігралі на валторнах гучны марш; а за імі ішла шляхта, высякаючы ў такт палашамі іскры з камянёў.

Так прайшоўшы па ўсіх вуліцах і зграмадзіўшы вакол сябе

цікаўных, што дзівіліся на гэты парад, пан Рудаміна накіраваўся да кватэры ваяводы і рээстар свае партыі аддаў яму ў рукі.

– Святы ойча! – сказаў ваявода, гледзячы на валторны. – Ці ж не дурань той, хто да такое партыі не далучыцца?

Пан Станіслаў Сьвєбода, мой добры сябра, таксама прывёў блізу пяцідзсяці такіх, як сам, рубакаў: гэта фаварыт пана ваяводы і наш соймакавы стоўп, бо цяжка знайсці такога, як ён, зуха да корда.

23 Хвала Табе, Хрысце! (лац.).

24 Прыгнятальнікам, дыктатарам (лацінізм).

25 Перавага (лацінізм).

26 Адначасовы выстрал з многіх стрэльбаў альбо гарматаў.

27 Правіант, выдаткі, кошт (лацінізм).

28 Як мага больш (лац.).

ВІЗІТЫ ДА ПРЫЯЦЕЛЯЎ

II

Перад рэасумпцыяй²⁹ соймака пан ваявода раніцою пасля сняданку сказаў сабранай грамадзе:

– Святыя айцы! Хто мае ласку пайсці са мною да шаноўных урадоўцаў нашага ваяводства, пачынаючы з пана падкаморага Сяліцкага?

– А чаму пан падкаморы першы не прывітае пана ваяводу? – абазваўся пан Рудаміна.

– Не пераймайся гэтым, святы ойча! Тут гаворка не пра прээмінэнцыю³⁰, а пра грамадскую справу. Пададзім прыклад прыстойнасці нашым праціўнікам і зробім першы крок ад unanimitatem³¹ на соймаку. Хадзем.

Дык мы ўсе і рушылі, забраўшы яшчэ па дарозе пана падваяводу Корсака, нашага прыхільніка. Ішло нас за панам ваяводам больш за дзесяць чалавек.

Пан Сяліцкі, папярэджаны, відаць, пра наш візіт, спаткаў нас у браме свайго двара, дзе кватараваў. Сардэчная на выгляд пачалася між ім і ваяводам эксвісцэрацыя³² і мы ўсе прыязныя адзін да аднаго ўвайшлі ў пакоі.

Пан падкаморы загадаў падаць венгерскага і выпіў першы келіх за здароўе ваяводы; і пачалі мы піць.

У нашай кампаніі быў і пан Станіслаў Сьвєбода з сваім Гарасімам пры боку. (Так ён ахрысціў свой славуты палаш з фурдыментам як каціная галава – шырокі, просты і цяжкі, як жалезная штаба³³). Пан Станіслаў быў апрануты не як на парад: будучы бедным шляхціцам, можа, і не меў у што лепшае ўбрацца; аднак жа па-шляхецку і ахайна. Меў ён на сабе саєтавы вэрдрагонавы³⁴ жупан, добра, праўда, зношаны, але яшчэ не дзюравы і не латаны; на ім пас хоць і ядвабны, але слуцкі і новы; а зверху суконная куртка на апашкі, зашпіленая на срэбраны гузік пад шыяю.

Не спадабаўся такі ўбор крэўнаму пана падкаморага пану шамбелянічу, маладому вісусу, што ўжо добра падпіў ды шукаў гузака. Абходзіў ён раз за разам пана Станіслава і

здзекаваўся з ягонае зялёнае курткі:

– Стрэльчык! Далібог, стрэльчык!

Пан Станіслаў круціў галавою і маўчаў. Асмелены гэтым, паніч усё гучней і гучней называў яго стралком, з розных бакоў рэвізуючы ягоную фігуру; усміхаліся і іншыя, дык урэшце не вытрымаў пан Станіслаў.

– Пане браце! Пане шамбеляніч! – сказаў ён. – Васпан добра мяне ведае; а што цяпер не пазнаў і называеш мяне, шляхціца, стралком, дык, пане браце, стрэльчык вашэці настраляе!

Пан Станіслаў часам гаварыў па-беларуску.

Шамбеляніч схапіўся за шаблю. Цяпер усе заўважылі зваду, якую ў тлуме дасюль не бачылі. Пан падкаморы вылаяў свайго сваяка, пан ваявода супакойваў пана Станіслава; але той, ветліва пакланіўшыся, насунуў шапку на вушы і выйшаў.

Не бавячыся доўга, рушыў і пан ваявода; бо ўжо парушыўся лад, які калі адразу не ўсталяваўся, дык лёгка можна было здагадацца, чым усё закончыцца. Зазірнуўшы пасля яшчэ да пана харунжага Нарніцкага і да іншых, мы вярнуліся на абед дадому.

29 Першае ўрачыстае паседжанне сойма (лацінізм).

30 Першынства, перавага (лацінізм).

31 Да згоды, літ. да адзінадушша (лац.).

32 Прывітанне (лацінізм).

33 Металічны брус.

34 З зялёнага сукна.